

**A look at the social status of women from a critical
perspective of contemporary Persian and Arabic novels:
case studies of *Wandering Island [Jazire-ye Sargardāni]* "
by Simin Dāneshvar and "*Origin and Chapter*"
by Sahar Khalifeh**

Payman Salehi*

Somayeh Sadat Shafiei**

Abstract

The various changes of the contemporary era, which have led to the increasing growth of women writers in recent decades and given them the opportunity to portray their new position in diverse social arenas in the form of novels. Regarding this, the research by using a descriptive-analytical approach, explores the critical views of Iranian and Palestinian female writers about the social status of women in two novels: "*Wandering Island [Jazire-ye Sargardāni]* " by Simin Dāneshvar and "*Origin and Chapter*" by Sahar Khalifeh. The results show that in these two novels, we witness a new relationship between society and female characters. Giving women a positive role and transforming their personalities from housewives to active figures in society and politics, their rejection of the tradition of arranged marriage and so on are among the characteristics of the aforementioned novels. Although they are initially influenced by the conditions of traditional society, they undergo a lot of transformation and rethinking throughout story and different events; in such a way that at the end of the story they transform from a static and negative

* Professor, Department of Arabic Language and literature, Faculty of Literature and Humanities, Ilam University, Ilam, Iran (Corresponding Author), p.salehi@ilam.ac.ir

** Associate professor of Sociology, Departement of Social Studies, Institute of Humanities and Cultural Studies, Tehran, Iran, ss.shafiei@ihcs.ac.ir, ss.shafiei@gmail.com

Date received: 20/01/2025, Date of acceptance: 15/05/2025

character into a completely dynamic and positive character. On this point, the authors agree with them. Each of the female characters in these two novels represents and symbolizes a specific spectrum of members of society that reflects the social conditions of the author's country.

Keywords: Simin Dāneshvar, Sahar Khalifeh, Family, Rethinking, Woman, Social status.

Introduction

The various changes of the contemporary era, which have led to the increasing growth of women writers in recent decades and given them the opportunity to portray their new position in diverse social arenas in the form of novels. If we leave aside some exceptions in the works of male and female writers, it can be argued historically that literature has, in various ways, marginalized and downplayed the position of women and their role relative to men. However, the developments of the contemporary era, which have led to the increasing number of women writers in recent years, have given women the opportunity to portray their place in society in the form of novels. These novels, with their female narrative and characterization, led to the creation of women, and in fact, established women's literature. Research into women's fiction reveals the fact that women have had a dynamic, evolving, and progressive movement, and while managing their families, they have gained a great deal of respect and value by entering various social scenes.

Materials & Methods

Regarding this, the research by using a descriptive-analytical approach, explores the critical views of Iranian and Palestinian female writers about the social status of women in two novels: "Wandering Island [Jazire-ye Sargardāni]" by Simin Dāneshvar and "Origin and Chapter" by Sahar Khalifeh. Sahar Khalifa, a famous Palestinian novelist, was born in Nablus in 1941. So far, nine novels by this author have been published. Sahar Khalifa has always been present in two fields: one is the field of opposition to male domination and the other is the field of struggle against the Israeli occupying regime as a Palestinian individual; in such a way that one cannot distinguish between the struggle against the occupiers and opposition to male domination and their oppression of women. Simin Daneshvar was the first Iranian female novelist, a doctorate in Persian literature, a university professor, and a central figure among the intellectuals of her time. She has published notable works and

translations. Her social and professional activities also demonstrate her prominent position in a network of relationships with leading figures and experts.

Discussion & Result

Undoubtedly, every society needs the participation and presence of women in social fields to achieve sustainable development. In this regard, both novels have innovatively discussed the social conditions of women in Iranian and Arab society in recent years. In other words, in these two novels, we witness a new relationship between society and female characters. The female perspective, giving women a positive role, and rethinking their character from a housewife and a timid woman to an active person in the social and political scene are among the characteristics of the aforementioned novels. In the novel *Origin and Chapter*, Zakieh, Wedad, and Lisa display different types of their era. Although they are initially influenced by the social conditions of traditional society, they undergo many changes and rethinking throughout the story and various events, so that at the end of the story they transform from a static character into a completely dynamic and positive character. Among these characters is Wedad, Zakieh's daughter, who appears weak both mentally and physically in the novel; however, the author tries to change her character into a strong and ideological person. Hasti, the heroine of *Wandering Island*, is connected to other women, each representing a spectrum of Iranian society. Hasti fights for independence, and although the opinions of those around her constantly pull her in one direction and lead her astray, the author shows that Hasti is the decision-maker and that she is the one who turns her romantic relationship into a political one with Morad. Sahar Khalifah paints a bright future through the characters in the story. She holds all segments of society responsible for the chaos and lack of progress, and believes that only through solidarity is it possible to create a rethink. She sees this change more in women, and claims that society will not progress until women in society advance in terms of science, social and political insight. The transformation in the cultural position of women is a good example of the complex nature of the relationship between family and society. Women are the link between these two institutions, and the above situation has evolved both within the family and in conflict with it. The most important theme in the novel *Wandering Island* is the oppression and oppression that is inflicted on women in society. In this work, all the female characters who have higher education and come from affluent families are caught up in fear, superstition, and seclusion:

Conclusion

The results show that in these two novels, we witness a new relationship between society and female characters. Giving women a positive role and transforming their personalities from housewives to active figures in society and politics, their rejection of the tradition of arranged marriage and so on are among the characteristics of the aforementioned novels. Although they are initially influenced by the conditions of traditional society, they undergo a lot of transformation and rethinking throughout story and different events; in such a way that at the end of the story they transform from a static and negative character into a completely dynamic and positive character. On this point, the authors agree with them. Each of the female characters in these two novels represents and symbolizes a specific spectrum of members of society that reflects the social conditions of the author's country. The aforementioned authors, while focusing on the traditional conditions of women, portray their limitations and then, through the lens of criticism, speak of women's efforts to escape from numerous problems and move towards perfection and transcendence.

Bibliography

- Daqiqi, Mozhdah (2002), "Wandering is a Public Island", *Journal of Women's Studies*, Issue 86, pp. 32-36 [in Persian].
- Daneshvar, Simin (1993), *Island of Wandering*, Tehran, Kharazmi, first edition [in Persian].
- Dehbashi, Ali (2004), *On the Shore of the Island of Wandering*, Tehran, Sokhan [in Persian].
- Ghobadi, Hossein Ali and Ali Nouri (2007), "Symbolism in Simin Daneshvar's Novels", *Gohar Goya Publication*, Volume 1, Issue 3, pp. 63-86 [in Persian].
- Ghobadi, Hossein Ali and others (2011), "Discourse Analysis of Wandering Island and Its Semantic Connection with Other Novels by Simin Daneshvar", *Journal of Literary Studies*, Issue 15, pp. 35-57 [in Persian].
- Golshiri, Houshang (1984), *The Controversy between the Artist and the Painter*, Tehran, Agah, first edition [in Persian].
- Hassan Li, Kavous and Qasem Salari (2007), "Signs of Feminism in the Works of Simin Daneshvar", *Journal of Women's Studies*, Year 5, Issue 1, pp. 5-25 [in Persian].
- Ibrahim Barham, Latifah (2011), "The Origin and Chapter of the Tale of the Loss of Al-Bilad", *Journal of Studies in Arabic Literature and Literature*, third year, number 12, pp. 1-16 [in Persian].
- Khalifa, Sahar (2009), *Origin and Chapter*, Beirut, Dar al-Adab, first edition [in Persian].

169 Abstract

Mehrvar, Zakaria (2004), Interview with Simin Daneshvar on the occasion of the publication of *Wandering Island*, *On the Shore of Wandering Island*, Dr. Simin Daneshvar's Commemoration Celebration, Tehran, Sokhan, 525-534 [in Persian].

Mohammadi, Sayer (2002), *Every Room is the Center of the World*, Tehran, Aghah [in Persian].

Payandeh, Hossein (2003), *Critical Discourse*, Tehran, Rouzegar, first edition [in Persian].

Salimi Kochi, Ebrahim and Fatemeh Sokoot (2012), "Dialogue and Polyphony in the Novel *Wandering Island*", *Journal of Contemporary World Literature Research*, Volume 17, Issue 2, pp. 77-91 [in Persian].

Sarbaz, Hassan, Mohsen Pishvaei Alavi and Sarshin Fallahi, "Characterization Methods in the Novel *Asl and Fasl of Sahar Khalifa*" (2015), *Journal of Contemporary Arabic Literature Criticism*, Vol. 10, No. 8, pp. 161-192 [in Persian].

نگاهی به جایگاه اجتماعی زنان از دیدگاه منتقدانهٔ رمان‌های فارسی و عربی معاصر (مورد پژوهانه: رمان جزیرهٔ سرگردانی از سیمین دانشور و رمان اصل و فصل سحر خلیفه)

پیمان صالحی*

سمیه سادات شفیعی**

چکیده

تحولات دورهٔ معاصر که باعث رشد روز افزون زنان نویسنده در سال‌های اخیر گردید، به زنان این فرصت را داد تا در قالب رمان، جایگاه نوین خود را در عرصه‌های گوناگون اجتماعی به تصویر بکشند. در این راستا، پژوهش مذکور تلاش کرده است با رویکرد کیفی به تحلیل نگاه منتقدانهٔ نویسندگان زن ایرانی و فلسطینی را به جایگاه اجتماعی زنان، در دو رمان "جزیرهٔ سرگردانی" سیمین دانشور و "اصل و فصل" سحر خلیفه، مورد بررسی قرار دهد. نتایج نشان از آن دارد که در این دو رمان، شاهد رابطه‌ای نو میان جامعه و شخصیت‌های زن هستیم. دادن نقش مثبت به زنان و تحول شخصیت آنان از زنانی خانه‌دار به شخصیتی فعال در صحنهٔ اجتماع و سیاست، پشت پا زدن آنان به سنت ازدواج اجباری و... از ویژگی‌های رمان‌های مذکور است. آنان با اینکه در ابتدا تحت تأثیر شرایط جامعه سنتی قرار دارند؛ ولی در ضمن داستان و حوادث گوناگون دچار تغییر و بازاندیشی فراوانی می‌شوند؛ به گونه‌ای که در پایان داستان از شخصیتی ایستا و منفی، به شخصیتی کاملاً پویا و مثبت تبدیل می‌گردند و در این زمینه، نویسندگان با آنان همراه و هم‌عقیده می‌شوند و هر

* استاد گروه زبان و ادبیات عربی، دانشگاه ایلام، ایلام، ایران (نویسندهٔ مسئول)، p.salehi@ilam.ac.ir

** دانشیار پژوهشکدهٔ مطالعات اجتماعی، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، تهران، ایران، Ss.shafiei@ihcs.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۱/۰۱، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۲/۲۵

کدام از شخصیت‌های زن این دو رمان، نماینده و نماد طیف خاصی از اعضای جامعه هستند که اوضاع اجتماعی کشور نویسنده را نشان می‌دهند.

کلیدواژه‌ها: سیمین دانشور، سحر خلیفه، خانواده، بازاندیشی، زن، جایگاه اجتماعی.

۱. مقدمه

اگر از مواردی استثنایی در آثار نویسندگان مرد و زن بگذریم، به لحاظ تاریخی می‌توان استدلال کرد که ادبیات، به طرق گوناگون موقعیت زنان و نقش آنان را نسبت به مردان، در حاشیه و کم‌اهمیت جلوه داده است؛ اما تحولات دوره معاصر که باعث رشد روز افزون زنان نویسنده در سال‌های اخیر گردید، به زنان این فرصت را داد تا در قالب رمان، جایگاه خود را در عرصه اجتماع به تصویر بکشند. این رمان‌ها با روایت زنانه و شخصیت‌پردازی منجر به آفرینش زنان، در واقع باعث تثبیت ادبیات زنانه گردید. پژوهش در آثار داستانی زنان، گویای این واقعیت است که زنان حرکتی پویا و متحول و پیشرو داشته و ضمن مدیریت خانواده، با وارد شدن به صحنه‌های مختلف اجتماعی، احترام و ارزش فراوانی به دست آورده‌اند. در این راستا، پژوهش مذکور تلاش کرده است با بررسی دو رمان جزیره سرگردانی سیمین دانشور و اصل و فصل سحر خلیفه پاسخگوی سؤالات زیر باشد:

۱. با توجه به تحولات معاصر، تجربیات اجتماعی زنان تا چه حد در دو رمان

جزیره سرگردانی و اصل و فصل، بازتابی شده است؟

۲. این دو نویسنده منتقد در رمان‌های مذکور تا چه حدی توانسته‌اند با نوعی

خودآگاهی زنانه سخن بگویند؟

روش پژوهش به صورت تحلیل نظری دو رمان منتخب است که با بکارگیری رویکرد

کیفی به تحلیل متن رمان‌های این دو نویسنده به مثابه سند می‌پردازد.

۱.۱ پیشینه تحقیق

با توجه به جایگاه بالایی که سیمین دانشور و سحر خلیفه در میان نویسندگان معاصر دارند و نیز دیدگاه‌های مدرنی که در آثارشان نسبت به زن ارائه داده‌اند، آثار آنان مورد توجه بسیاری از پژوهشگران قرار گرفته است. به برخی از پژوهش‌های صورت گرفته در زمینه رمان‌های آنان اشاره می‌شود:

نگاهی به جایگاه اجتماعی زنان ... (پیمان صالحی و سمیه سادات شفیعی) ۱۷۳

کاووس حسن‌لی و قاسم سالاری در مقاله «نشانه‌های فمینیسم در آثار سیمین دانشور» (۱۳۸۶)، به این نتیجه رسیده‌اند که در رمان‌های دانشور، از زیاده روی فمینیسم غربی خبری نیست و در فمینیسم دانشور جلوه‌هایی از فرهنگ دیرینه مردسالار، ناهنجاری‌های رفتاری مردان، مظلومیت و ستم دیدگی زنان، و بزرگداشت زن، آشکارا بازتاب می‌یابد.

حسینعلی قبادی و علی نوری در مقاله «نمادپردازی در رمان‌های سیمین دانشور» (۱۳۸۶)، به این نتیجه رسیده‌اند که دانشور در جزیره سرگردانی، سووشون و ساریان سرگردان، در بیشینه عناصر داستانی اعم از شخصیت، زبان، حوادث و زمان و مکان نمادپردازی کرده است و به طور کلی، سیر نمادپردازی دانشور از جزیره سرگردانی تا ساریان سرگردان، سیری است از سادگی و استواری و روشنی، به غموض و پیچیدگی.

حسینعلی قبادی و دیگران در مقاله «تحلیل گفتمانی جزیره سرگردانی و پیوند معنایی آن با دیگر رمان‌های سیمین دانشور» (۱۳۹۰)، با استفاده از نظریه نورمن فرکلاف، چگونگی نگرش نویسنده در پردازش لایه‌های مختلف درون‌مایه آن را کشف کرده‌اند و مسأله هویت، آزادی، استعمار و تبعیض، توسعه، سنت و تجدد، مذهب و اهمیت آن را در گفت‌وگوها و صحنه‌پردازی‌های این رمان، مورد بررسی قرار داده‌اند و به این نتیجه رسیده‌اند که ویژگی‌های مذکور، گفتمان غالب این رمان با دیگر آثار دانشور از جمله رمان‌های سووشون و ساریان سرگردان است.

ابراهیم سلیمی کوچی و فاطمه سکوت جهرمی در مقاله «گفت‌وگو مداری و چندصدایی در رمان جزیره سرگردانی» (۱۳۹۱)، به این نتیجه رسیده‌اند که رمان مذکور در نظامی بینامتنی، پویایی معناشناختی قابل توجهی کسب می‌کند و در پاسداشت ارتباط با گفتمان‌های از پیش موجود، لحظه‌ای درنگ نمی‌کند و متن او همچون شبکه‌ای زایشی است که از محدوده‌های تعیین شده معنایی فراتر می‌رود و گفتمان‌های موجود در این رمان، با یکدیگر ارتباط دارند.

در خصوص پژوهش‌های صورت گرفته درباره رمان *اصل و فصل* سحر خلیفه نیز می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

مقاله «أصل و فصل حکایة ضیاع البلاد»، (اصل و فصل حکایت تباهی کشور) (۱۳۹۱) اثر لطیفه ابراهیم برهم. نویسنده در مقاله مذکور به این نتیجه رسیده است که خلیفه در این رمان، مرحله جدیدی را به تصویر کشیده است که در آن موفقیت با ثروت و طرح‌های

رژیم صهیونیستی پیوند خورده است و ارزش‌های جدیدی را در رمان خود منعکس کرده است که باعث ایجاد فاصله بین نسل جدید و نیاکان خود شده است.

حسن سرباز و دیگران در مقاله «شیوه‌های شخصیت‌پردازی در رمان اصل و فصل سحر خلیفه» (۱۳۹۴)، به این نتیجه رسیده‌اند که حضور شخصیت در رمان مذکور بسیار پررنگ است و نویسنده برای معرفی شخصیت‌های آن از دو شیوه مستقیم و غیر مستقیم بهره برده است و نویسنده از شخصیت‌پردازی غیر مستقیم یعنی توصیف حالات روحی روانی، محیط، نامگذاری، گفت‌وگو و تک‌گویی درونی، برای تقویت ساختار اثر و انتقال بهتر معنا، استفاده کرده است.

اما مقاله پیش‌رو برای اولین بار و به صورت تطبیقی جایگاه اجتماعی زنان را در دو رمان مذکور، مورد بررسی قرار داده است.

۲.۱ نگاهی به زندگی ادبی سیمین دانشور

سیمین دانشور، اولین زن رمان‌نویس ایرانی در سال ۱۳۰۰ در شیراز متولد شد. نخستین اثر او مجموعه داستان «آتش خاموش» است که شانزده داستان کوتاه را شامل می‌شود. تولد دانشور به عنوان یک داستان‌نویس را باید هم‌زمان با انتشار مجموعه دوم او «شهری چون بهشت» دانست؛ در واقع در این مجموعه ده داستانی و به ویژه به تعبیر گلشیری (۱۳۶۳: ۲۰۶) در داستان‌های «شهری چون بهشت» و «صورتخانه» می‌توان حاصل سالها تحقیق و تمرین او را به عینه دید. این مجموعه، نخستین بار در سال ۱۳۴۰ منتشر شد؛ اما اوج شهرت دانشور، حاصل نخستین رمان او «سووشون» (۱۳۴۸) است؛ گرچه مجموعه داستان‌های «به کی سلام کنم؟» (۱۳۵۹)، «از پرنده‌های مهاجر پیرس» (۱۳۷۶)، «جزیره سرگردانی» (۱۳۷۲) و «ساربان سرگردان» (۱۳۸۰) بر دامنه اعتبار و شهرت او افزود.

موضوع اصلی جزیره سرگردانی، بیان اوضاع آشفته سیاسی و اجتماعی ایران در دهه پنجاه و تسلط بیگانگان بر کشور در آن سالهاست با زمینه حیرت و سرگشتگی روشنفکران و مبارزان سیاسی و تردید آنها بین عرفان اسلامی و آراء مارکسیستی. (پاینده، ۱۳۸۲: ۳۲-۳۸).

۳.۱ خلاصه جزیره سرگردانی

هستی نوریان دانشجویی است که پدر او حسین، به گفته مادر بزرگش (تورانجان)، در راه مصدق شهید شده و مادرش عشرت، هستی و برادرش شاهین را به مادر حسین سپرده و با مردی به نام احمد گنجور ازدواج کرده است و از او پسری به نام پرویز دارد، خود گنجور صاحب پسری به نام بیژن نیز هست که هستی را مثل خواهرش دوست دارد. عشرت، زنی بی‌اعتنا به سنت‌ها است، سعی می‌کند با همه‌ی وجود، غربی شود و به اصطلاح "سد جنسیت" را بشکند و مطابق با آداب فرنگی‌ها رفتار کند. در این راه، معاشرت با مستشاران آمریکایی که به ایران وارد شده‌اند و نیز انسان‌هایی مانند خودش که به شدت غرب‌زده هستند، او را بهتر در این مسیر هدایت می‌کنند.

هستی که سال‌هاست دل‌باخته‌ی یکی از هم‌کلاسی‌هایش به نام مراد پاکدل است، در جریان یک خواستگاری سنتی که مامان عشی ترتیب داده است، با سلیم، پسر افسر الملوک فرخی، دوست مامان عشی، آشنا می‌شود. سلیم پسری تحصیل کرده و مذهبی و معتقد به مهدویت انقلابی است؛ اما عشق به مراد تنها عاملی است که او را از ازدواج با سلیم باز می‌دارد. مراد، بدون اطلاع هستی درگیر فعالیت‌های سیاسی است و با نام مستعار بکتاش و به همراه دوستانش مرتضی و فرزانه سر از حلبی آبادهای جنوب تهران در می‌آورند و سعی می‌کنند به مردمان این نواحی کمک کنند. در زمان خواستگاری سلیم از هستی، مراد به مشهد رفته است و بعد از بازگشت در تعطیلات نوروز به خانه‌ی تورانجان می‌رود و با هستی دیدار می‌کند، هستی به او پیشنهاد ازدواج می‌دهد اما مراد مخالفت می‌کند. دیدن بی‌بند و باری مامان عشی و حرص خوردن‌های آقای گنجور، هستی را به شدت به هم می‌ریزد. پس از آن، هستی با درخواست ازدواج سلیم موافقت می‌کند.

۴.۱ نگاهی به زندگی ادبی سحر خلیفه

سحر خلیفه رمان نویس مشهور فلسطینی در سال ۱۹۴۱ در نابلس متولد شد. تا کنون ۹ رمان از این نویسنده به چاپ رسیده است که اولین آنها «لم نعد جوارى لکم» (دیگر کنیزتان نیستیم) و آخرینشان «صل و فصل» نام دارد.

سحر خلیفه همواره در دو میدان حضور داشته است یکی میدان مخالفت با سلطه‌گری مردان و دیگری میدان مبارزه با رژیم اشغالگر اسرائیل به عنوان فردی فلسطینی؛ به گونه‌ای که نمی‌توان میان مبارزه علیه اشغالگران و مخالفت با سلطه‌ی مردان و ظلم آنان نسبت به زنان

تفکیک قائل شد. او عقیده دارد آزادسازی کشور و وطن از زیر یوغ اشغالگران بدون آزادسازی زن از قیود جامعه سستی و مردان خودکامه و مستبد به طور کامل انجام نخواهد شد.

رمان اصل و فصل (۲۰۰۹) درباره تاریخ فلسطین، اعتصاب فلسطینی‌ها در سال ۱۹۳۶ میلادی و مسائل اجتماعی و سیاسی آن روزگار است. مفهوم کلی اثر او پیرامون مسأله فلسطین و زن است. تقابل فلسطینی‌ها در برابر اشغالگران صهیونیست و زنان در برابر مردان، دو موضوعی است که در رأس توجهات نویسنده قرار دارند.

۵.۱ خلاصه رمان اصل و فصل

جریان این رمان به دهه‌های دوم و سوم قرن بیستم برمی‌گردد. خلیفه خانواده‌ای را در شهر نابلس به عنوان نمونه‌ای از مردم فلسطین آورده است و اتفاقات را در قالب شخصیت‌های این خانواده که متشکل از زکیه مادر خانواده و وحید، امین، و داد و سمیر به عنوان فرزندان این خانواده، به تصویر کشیده است که با غم از دست دادن پدر مواجه می‌شوند و بار سنگین سرپرستی خانواده بعد از اینکه عموی زکیه که از بزرگان قبیله بود از دادن اموال امانتی به آنان خودداری می‌کند به دوش مادر و فرزند بزرگتر وحید می‌افتد. تا اینکه برادر زکیه یعنی رشید که با اروپا داد و ستد داشت و از این راه، ثروت هنگفتی به دست آورده بود به علت فوت همسر عربستانی‌اش، نزد خواهرش به نابلس برگشت در حالی که همراه او پسرش رشاد و دخترش رشا نیز بود. زکیه با این هدف که بتواند مأوای محکمی برای دخترش و ثروت شایانی برای پسرش به دست آورد به برادرش پیشنهاد ازدواج بدلی میان آنان را می‌دهد؛ پس از موافقت، وحید در کشتی تجاری دایی‌اش که نامش زبانزد عام و خاص بود به کار تجارت با اروپا مشغول می‌شود؛ اما پس از آنکه متوجه شد آنان در کار قاچاق اسلحه برای یهودیان هستند، از این کار دست برداشت و به گروه عزالدین قسام پیوست. و داد دختر زکیه نیز که با رشاد ازدواج کرده بود به علت بی‌بندوباری و حضور مداوم پسر دایش در مجالس لهو و لعب، از هم جدا شدند؛ پس از آن، و داد تحت تأثیر لیزا یکی از فعالان سیاسی، پای به عرصه سیاست گذاشت.

۲. پردازش موضوع

۱.۲ تأملی بر عناوین دو رمان

تأملی در عناوین دو رمان مذکور، خود مبین بسیاری از حقایق جامعه‌های ایرانی و فلسطینی در برهه‌های زمانی خاصی است. جزیره سرگردانی، نماد ایران عصر پهلوی و نیز نماد سرگردانی جوانان ایرانی آن دوره است. خود نویسنده در این زمینه می‌گوید:

جزیره سرگردانی اسمی بود که از همان ابتدای کار در مقابله با جزیره ثبات و آرامش که شاه از آن دم می‌زد، انتخاب کردم... در جزیره سرگردانی چند مسأله را در نظر داشتم، اول اینکه این داستان در تهران سرگردان اتفاق بیفتد که کار آسانی نبود، دیگر آنکه شخصیت‌ها آدم‌های معمولی و ضد قهرمان باشند که خواننده آنها را لمس کند و در آنها و در نمادها و فضاها یک حالت سرگردانی موج بزند. (مهرور، ۱۳۸۳: ۵۲۷)؛

در واقع، جزیره سرگردانی، جایگاه روشنفکران سرخورده و سرگردانی است که میان دیدگاه‌های کمونیستی، آرمان‌های انقلابی و مهدویت انقلابی، سرگردان مانده‌اند. فضای فکری بی‌ثباتی که پس از شکست تلاش‌های وطن‌پرستان به‌گونه‌ای آشفته میان جوانان رواج یافته، در این داستان به شکل از این شاخه به آن شاخه پریدن‌ها و مبارزات سیاسی بی‌ثمر نشان داده می‌شود.

انتخاب عنوان/اصل و فصل برای رمان، از اعتقاد نویسنده به نقش مهم زن به عنوان مادر و ارتباط او با مفهوم وطن حکایت دارد. او در ذکر این عنوان، محبت خویش را به وطن جای داده است. اصل، همان مادر، وطن و سر آغاز است و فصل (شاخه)، نمادی از فرزندان عزیز این وطن است. زکیه معتقد است که فرزندان این مادر باید در خدمت وطن مادر خویش باشند و از آن دفاع کنند. بی‌پناهی، آوارگی و مهاجرت حق این مادر نیست و نباید زیر چکمه‌های اشغالگران لگدمال شود. (خلیفه، ۲۰۰۹: ۱۲۸)؛ لذا سحر خلیفه معتقد است که مادر باید باسواد باشد و با آگاهی و علم و بینش سیاسی و اجتماعی در خانه، به تربیت نسلی آگاه پردازد تا توانایی اداره جامعه را داشته باشند:

«السِّيَاسَةُ نِظَامٌ يَبْدَأُ مِنْ تَحْتِ أَقْصَدِ الْأُمِّ، أَقْصَدِ التَّرْبِيَةِ فِي الْعِيَلَةِ. الْأُمُّ أَسَاسُ أَصْلِ الْإِنْسَانِ فِي مَدْرَسَتِهِ، وَقَبْلَ الْمَدْرَسَةِ فِي أُمِّهِ.» (همان: ۳۶۴) ترجمه: (سیاست، نظامی است که از زیربنا آغاز می‌شود. منظورم مادر است، منظورم تربیت در قبیله است. مادر اساس و پایه است. اصل و پایه انسان در مدرسه و قبل از آن توسط مادرش پایه‌ریزی می‌شود.)

لازم به ذکر است که در هر دو رمان، شیوه‌ی روایت بر اساس سوم شخص یا دانای کل است و در عین حال گاه شخصیت‌های داستان نیز زیر نظر راوی لب به سخن می‌گشایند؛ اما به طور کلی حضور نویسنده در سراسر داستان آشکار است؛ این حضور گاه به شکل توصیفات اضافی و عبارت پردازی‌های رمانتیک چهره‌ی داستان را مخدوش می‌کند و به سلاست نگارش آسیب می‌زند.

۲.۲ بازاندیشی در بُعد اجتماعی نقش زنان

بی‌شک هر جامعه‌ای برای دستیابی به توسعه‌ای پایدار، نیازمند مشارکت و حضور زنان در زمینه‌های اجتماعی است. در این راستا، رمان‌های جزیره سرگردانی و اصل و فصل، به بحث اوضاع اجتماعی زنان در جامعه ایرانی و عربی سال‌های نه چندان دور به گونه ابداع گرایانه‌ای پرداخته‌اند؛ به عبارت بهتر، در این دو رمان، شاهد رابطه‌ای نو میان جامعه و شخصیت‌های زن هستیم. زاویه دید زنانه، دادن نقش مثبت به زنان، بازاندیشی شخصیت آنها از خانه‌داری و زنی ترسو به شخصی فعال در صحنه اجتماع و سیاست، از ویژگی‌های رمان‌های مذکور است که این تغییر در شخصیت‌های هستی و توران در رمان جزیره سرگردانی و شخصیت‌های و داد، ملیکا سکاکی، زلیخا شهابی و علیا الجاره، در رمان اصل و فصل قابل مشاهده است.

در ابتدای رمان جزیره سرگردانی و قبل از ایجاد تغییر و بازاندیشی اجتماعی در زنان، دغدغه‌های فمینیستی در این رمان در گفت‌وگوهای سیمین به عنوان استاد با دانشجویانش نیز دیده می‌شود. «فرخنده می‌گوید: شما مسأله‌ای به نام زن هرگز نداشته‌اید. سیمین می‌گوید: خودم تلاش کرده‌ام که کمتر داشته باشم. تو هم تلاش خودت را بکن. فرخنده می‌گوید: نه خانم جان، امکاناتش را داشته‌ای. من چنین امکاناتی ندارم.» (دانشور، ۱۳۷۲: ۶۶)

«سلیم گفته بود همه‌مان، ماسک می‌زنیم و شما زن‌ها چند ماسک روی هم. تظاهر می‌کنید خوشبختید، اما دلتان خون است... و عشرت در دل گفته بود: خودت هم یک زن ماسکدار می‌خواهی... به ظاهر خوشبخت، اما دلخون.» (همان: ۹۴).

دانشور به دلیل آگاهی از موقعیت اجتماعی خویش به عنوان یک زن و شناختی که از مظلومیت زن ایرانی در طول تاریخ دارد، مصمم است تا به مدد استعداد نویسندگی خویش

نگاهی به جایگاه اجتماعی زنان ... (پیمان صالحی و سمیه سادات شفیعی) ۱۷۹

در راه دفاع از حقوق زنان هم وطنش گام بردارد. او معتقد است: «نمی‌شود زن بود و از زن دفاع نکرد» (محمدی، ۱۳۸۰: ۱۱۴).

دستغیب معتقد است:

ادبیات زنانه در دو گرایش کاملاً متضاد، نمود می‌یابد: نخست، گرایشی که می‌خواهد شأن اجتماعی زن را بالا ببرد و او را آگاه کند که زن می‌تواند در کارهای اجتماعی مشارکت جوید. این همان گرایشی است که در داستان‌های سیمین دانشور به ویژه جزیره سرگردانی او بازتابیده شده است. گرایش دوم، گرایشی است که مروج نوعی بی‌بندوباری و مخرب اساس خانواده است. گرایش اخیر در جامعه ما جایی ندارد و همانطور که زندگی عشرت در جزیره سرگردانی نشان می‌دهد، روابط زن و مرد را کدر و مغشوش و بنیاد خانواده را متزلزل می‌سازد. (دهباشی، ۱۳۸۳: ۵۱۷).

هستی در جزیره سرگردانی دختری است میان دو نسل! نسل مادر بزرگ یعنی خانم نوریان و نسل مامان عشی؛ در واقع زن‌های داستان از هر گروهی هستند، از ایران و مهرماه تا مادر بزرگ و مامان عشی که نماینده نسل شبه روشنفکر هستند و گاه با رفتارهای بی‌پروا سعی می‌کنند "سد جنسیت" را بشکنند؛ در این میان، تمام تلاش هستی در این است که متعلق به هیچ کدام از این دو دسته نباشد. او که مدام میان ارزش‌های سستی و نیز دوران بی‌ریشگی بعد از کودتای ۲۸ مرداد، دست و پا می‌زند به دنبال این است که یک شخصیت مستقل برای خود بسازد که الگوی او در این راه استادش سیمین دانشور و شخصیت‌های برجسته‌ی دیگری چون استاد مانی و جلال آل احمد هستند.

البته در این میان، سخنان تحقیر آمیز شخصیت کراسی در هستی بی‌تأثیر نبوده است: «کراسی پرسید: دلت می‌خواهد بروی آمریکا؟ هستی هیچ نگفت... گفت: می‌شود ترتیبش را داد، اگر با من مهربانتر باشی. امل هم نباشی. چنان مادری و چنین دختری!... برو آمریکا، اینجا تفاله می‌شود.» (دانشور، ۱۳۷۲: ۲۰۲).

هستی نماینده کسانی است که در مسیر اهداف خویش، تجربه‌های تلخ زندان رفتن، محرومیت از شغل مورد علاقه (معلم نقاشی و معلم انگلیسی)، دغدغه استثمار از سوی همسر آینده و مخالف او با کار کردن زن در بیرون از منزل را دارد، با این اوصاف در تلاش است تا هویتی مستقل به دست آورد، گفت‌وگوی اعتراض آمیز او با سلیم، بیانگر شرایط بسیاری از زنان در جامعه روزگار اوست:

هستی گفت: یک روز استاد مانی تصویر میمون‌های سه‌گانه را روی پرده سینمای کلاس نشان داد. یک اثر معروف هنری هندی است. بیشتر به صورت یک مجسمه. یکی از میمون‌ها دست روی چشمش گذاشته، یکی دست روی گوشش و آخری دست روی دهانش. وصف حال زن‌ها در دنیای کوچک ما. (همان: ۱۵).

حضور شخص سیمین دانشور و همسرش جلال آل احمد به عنوان شخصیت‌های داستان، نکته جالبی در داستان است که به نظر می‌رسد دانشور سعی دارد با این کار، خودش را معرفی کند و خط بطلان بر تصویرهای غلطی بکشد که در موردش رواج دارد. «فمینیسم غربی افراطی می‌خواهد حق مرد را بگیرد و به زن بدهد» (دقیقی، ۱۳۸۱: ۳۶) دانشور در این راه به چیزی به نام «شکستن سد جنسیت» که فمینیسم غربی منادی آن شده است و مامان عشی در دام آن گرفتار شده است اعتراض دارد و از زبان قهرمان داستانش، هستی چنین می‌اندیشد: «شکستن سد جنسیت! نه برای کسی که متعهد است. این ولنگاری‌ها به ما نمی‌آید. در شکستن سد، بایستی متوجه بود که آب، خانه دهقانی را خراب نکند.» (دانشور، ۱۳۷۲: ۲۵۴).

در رمان *اصل و فصل* نیز زکیه، وداد و لیزا، تیپ‌های متفاوت دوران خود را به نمایش می‌گذارند آنان با اینکه در ابتدا تحت تأثیر شرایط اجتماعی جامعه سنتی قرار دارند؛ ولی در ضمن داستان و حوادث گوناگون دچار تغییر و بازاندیشی فراوانی می‌شوند؛ به گونه‌ای که در پایان داستان از شخصیتی ایستا، به شخصیتی کاملاً پویا و مثبت تبدیل می‌شوند. از جمله این شخصیت‌ها، وداد دختر زکیه است که در رمان، هم از لحاظ روحی و هم جسمی ضعیف ظاهر می‌شود؛ اما نویسنده سعی در تغییر شخصیت وی به انسانی قوی و دارای ایدئولوژی است. چه بسا نویسنده، این تغییر را در دختران جوان فلسطینی می‌بیند و آن را در قالب این شخصیت بیان می‌کند و این درخشش در علم، معرفت و آزادی فکری و انقلاب و مانند آن است. همچنین تمام قید و بندهایی که در مقابلش رخ می‌دهد برای دستیابی به آرزوها و ایجاد هویت ملی تلاش می‌کند. در تأیید این مسأله به نکته‌ای از مقدمه رمان *اصل و فصل* اشاره می‌شود: «کتاباتی کُلُّها عَنْ نَابِلِس، مَسْقَطُ رَأْسِی الَّتِی أُعْتَبِرُهَا النَّمُودَجَ الصَّادِقَ لِلْعَالَمِ الْعَرَبِيِّ بِأَسْرِهِ، لَتَعْدُدِ التَّنَاقُضَاتِ فِيهَا». ترجمه: (تمام نوشته‌های من از محل تولدم، نابلس، سرچشمه می‌گیرد که آن را نمونه‌ای صادق برای تمام جهان عربی می‌دانم).

خلیفه، شخصیت لیزا را بین دو نمونه (زکیه و وداد) معرفی می‌کند. او یک مسیحی فلسطینی است. زنی باهوش و تحصیل کرده و معتقد به آزادی زن است. هنگامی که گروهی از زنان برای استقلال کشور و توقف مهاجرت یهودیان به فلسطین و خرید اراضی فلسطین توسط آنان، گرد هم جمع شدند یکی از شرکت کنندگان در اجتماع آنان است. لیزا از دریچه مقایسه زن عرب با زن یهودی وارد می‌شود و می‌گوید زن یهودی زنی آزاد و اجتماعی است و در اعمال تروریستی یهودیان مشارکت دارد؛ اما زن فلسطینی همچنان فکر طالع‌بینی و غیبگویی است. (خلیفه، ۲۰۰۹: ۳۲۵).

به اعتقاد خلیفه اصلاح جامعه و بیرون راندن بیگانگان از آن، در گرو وجود زنانی است که تربیت نسل آینده را بر عهده می‌گیرند. لازمه امر، این است که آنان از سلطه مردان رها شده و با تحصیل در دانشگاه، هویت فردی و اجتماعی پیدا کنند تا جامعه به دست افراد آن ساخته شود. او از زبان لیزا که به نحو مطلوبی بیانگر شخصیت نویسنده است می‌گوید:

الدُّنْيَا اخْتَلَفَ عَنْ زَمَانٍ. الْمَرْأَةُ فِي مِصْرَ خَلَعَتِ الْحِجَابَ وَمَشَتْ فِي الْمَظَاهِرَاتِ وَدَخَلَتْ
الْجَامِعَاتِ، ... شَوْفُوا امْرِيكَ. شَوْفُوا رُوسِيَا. رُوسِيَا كَانَتْ أَتَعَسُ مِنْهَا. لَكِنْ لَمَّا تَعَلَّمَتِ الْبَنَاتُ
رُوسِيَا صَارَتْ دَوْلَةً كَبِيرَةً زِيَّ أَرْوَبَا وَيُمْكِنُ أَحْسَنَ. يَعْنِي التَّعْلِيمُ وَتَرْبِيَةُ الْبَنَاتِ أَسَاسُ
الْأُمَّةِ. وَإِذَا كَانَتِ الْأُمُّ أُمِّيَّةً تَظِلُّ الْأُمَّةُ فِي خَبَرٍ كَانِ. (همان: ۶۵)

ترجمه: (دنیا در حال تغییر و دگرگونی است. در مصر، زن کشف حجاب کرده و در تظاهرات شرکت می‌کند و وارد دانشگاه‌ها می‌شود، ... به آمریکا و روسیه برو و ببین که چگونه از ما جلوتر هستند. روسیه در وضعیت بدتری نسبت به ما بود؛ ولی زمانی که دختران روسی، تعلیم و آموزش دیدند دولت بزرگ اروپایی تشکیل شد و ممکن است که بهتر از اینها هم بشود. یعنی تعلیم و تربیت زنان و دختران اساس و پایه هر ملت است و زمانی که مادران بیسواد باشند امت در حاشیه قرار می‌گیرد.)

در انتهای رمان، وداد از وضع موجود ناراضی بود در نتیجه با لیزا و افکارش مشارکت می‌کند. لیزا بر او تأثیر می‌گذارد و وداد سرانجام به طرح پزشکی (طرح شلن) می‌پیوندد و در بیمارستان زنان و زایمان شهر نابلس مشغول به کار می‌شود و همزمان به تحصیل علم می‌پردازد. سرانجام کار بیرون از خانه در او انقلابی ایجاد می‌کند، عامل این انقلاب درونی در وداد، لیزا است. او در وداد، شجاعت، تمرّد از اوضاع خفقان آورش و اعتماد به نفس را به وجود می‌آورد. (خلیفه، ۲۰۰۹: ۳۸۵).

۳.۲ بازاندیشی زنان در بُعد سیاسی

هستی قهرمان جزیره‌ی سرگردانی با زنانی دیگر ارتباط دارد که هر یک نماینده‌ی طیفی از جامعه‌ی ایران هستند. هستی برای استقلال می‌جنگد و هرچند نظرات اطرافیان از جمله تورانجان و مامان عشی، هر لحظه او را به سویی می‌کشد و عامل سرگردانی‌اش می‌شود، اما نویسنده سعی در نشان دادن این مسأله دارد که هستی تصمیم گیرنده است و اوست که رابطه‌ی عاشقانه‌اش را با مراد به یک رابطه‌ی سیاسی تبدیل می‌کند و برای نجات مراد به حلبی‌آباد می‌رود و با دکتر بهاری تماس می‌گیرد تا بتواند مراد را مداوا کند و با وجود همه‌ی فداکاری هایش در نهایت، سلیم را انتخاب می‌کند.

دانشور در بخشی از این رمان، حمام سونای زنانی را به تصویر می‌کشد که هیچ درد و رنجی ندارند. زنانی که توسط هستی با نگاهی منتقدانه با گرسنگان بیافرا مقایسه می‌شوند:

هستی به خانم مو فرفری هشتاد کیلویی رو کرد، اما زن داشت از رایا وقت می‌گرفت و چانه می‌زد که نوبت ماساژ او را جلو بیندازد. هستی حالا دیگر مصمم شده بود یک تابلو حمام سونا بکشد و اسمش را بگذارد برهنه‌های چاق بی درد. و ندانست چرا ناگهان به یاد بیافرا افتاد و آدم‌های لاغری چون دوک و بچه‌های نی قلیانی که دنده‌هایشان را می‌شد شمرد، اما شکم‌هایشان برآمده بود. شکم‌هایشان که خالی بود، پس چرا برآمده بود؟ (دانشور، ۱۳۷۲: ۱۷).

انتقاد به روشنفکرانی که با توده مردم ارتباط ندارند از زبان شخصیت‌های اصلی داستان، دائماً تکرار می‌شود. آنان از زبان هستی به دن کیشوت‌های جهان سوم تشبیه می‌شوند (همان: ۲۴۰)، البته در میان روشنفکران، طیف معتدلی مانند سیمین دانشور نیز وجود دارند که سیاسی نیستند و بیشتر کار آنان، فرهنگی است. شیوه اعتراض آنان نرم و به گونه‌ای است که ضمن تأکید بر آزادی، راه‌های مسالمت‌آمیزی را برای تغییر اوضاع پیشنهاد می‌دهند.

زن فلسطینی، زنی بردبار است که مسئولیت‌های فراوانی را در مبارزات به عهده دارد و هیچ وقت، سنگر مبارزه را خالی نکرده است. اکنون جایگاه او بر حسب شرایط تغییر کرده است. او مسئول حمایت از خانواده و اقتصاد آن و تحریم کالاهای اسرائیلی است؛ علاوه بر اینها مسئول تحکیم وحدت جامعه فلسطین در برابر بی‌رحمی و یورش‌هایی است که این جامعه با آن روبرو است. در خارج از فلسطین نیز زنان مهاجر فلسطینی، از همه راه‌های ممکن به حمایت از انتفاضه مشغول هستند؛ چه در زمینه روابط با برادران و دوستان، چه در

نگاهی به جایگاه اجتماعی زنان ... (پیمان صالحی و سمیه سادات شفیعی) ۱۸۳

عرصه جهانی و چه در زمینه جمع‌آوری کمک‌های مالی. به این وسیله از خانواده‌های فلسطینی پشتیبانی می‌کنند تا بتوانند در برابر دشواری‌ها مقاومت نمایند.

در سال ۱۹۲۲ میلادی که انگلستان با شکست امپراتوری قدرتمند عثمانی در جنگ جهانی اول با «طرح بالفور»، قیمومیت فلسطین را به دست آورده بود، پس از مدتی، طرح تقسیم فلسطین به سه کشور مجزا را پیشنهاد داد که با مخالفت و تظاهرات گسترده فلسطینیان همراه شد. این جریان مبارزه در قالب شخصیت‌های اصل و فصل به تصویر کشیده شده است. خلیفه که زن را جزء جدایی‌ناپذیر وطن می‌داند او را به مبارزه برای به‌دست آوردن آینده‌ای روشن در سرزمینی مستقل دعوت می‌کند و معتقد است که باید بخش اصلی انقلاب و تغییر باشد. و داد ضمن شرکت در تظاهرات زنان بر ضد طرح بالفور، می‌گوید:

«مَا أَحْلَى الْمَوْتَ بِكَرَامَةٍ، مَا أَحْلَى الْعَذَابَ فِي سَبِيلِ الْوَطَنِ، مَا أَحْلَى الْمَوْتَ فِي الشَّهَادَةِ»
(خلیفه، ۲۰۰۹: ۱۱۷) ترجمه: (مرگ باکرامت، چه شیرین است! رنج و عذاب در راه وطن چه شیرین است! مرگی که با شهادت باشد چه شیرین است!)

در اصل و فصل، ام احمد نیز که در زمینه‌های سیاسی و برپایی انجمن‌های زنانه نقشی اساسی دارد، معتقد است که زنان فلسطینی دارای شأن و منزلت بزرگی هستند و باید در مسایل سیاسی کشور مشارکت داشته باشند و در راه وطن و گرفتن حقوق از دست رفته فلسطین توسط صهیونیسم اشغالگر تلاش کنند:

«أَنَا مَدْوِيَّةٌ هَذَا الْوَفْدِ كَمَا أَنَّكَ مَدْوَبٌ حُكُومَتِكُمْ. نَحْنُ نُمَثِّلُ نِسَاءَ فِلَسْطِينَ كَمَا تُمَثِّلُ حَضْرَتُكَ حُكُومَةَ الْمَلِكِ وَبِرِيتَانِيَا» (همان: ۱۲۵). ترجمه: (من نماینده این گروه هستم همچنان که تو نماینده حکومت و دولت خود هستی. ما نمونه و الگوی زنان فلسطینی هستیم همچنان که حضرت‌عالی، نمونه حکومت و پادشاه انگلیس هستی.)

علیا الجاره نیز که جوانی آگاه است هم تأثیر زیادی بر و داد در تحریک و تشویق او به استقلال به منظور تغییر اوضاع اجتماعی دارد.

سحر خلیفه از زبان شخصیت‌های داستان، آینده‌ای روشن را در اصل و فصل به تصویر می‌کشد. او تمام اقشار جامعه را مسئول نابسامانی‌ها و عدم پیشرفت می‌داند و معتقد است که فقط با همبستگی امکان ایجاد بازاندیشی وجود دارد و این تغییر را بیشتر در زنان می‌بیند و معتقد است تا زنان جامعه از لحاظ علمی، بینش اجتماعی و سیاسی به پیشرفت نرسند جامعه پیشرفت نخواهد کرد. تغییر باید از درون باشد. اندیشه‌ها باید تغییر کند و با

نگاه به آینده، تلاش، مقاومت و پایداری سعی در ایجاد شرایطی متفاوت و انقلابی عظیم بکنیم:

«إِنَّ الْجِيلَ الْقَدِيمَ سَيَتَغَيَّرُ إِذَا غَيَّرْنَا، أَنَّ التَّقْلِيدَ سَيَتَغَيَّرُ إِذَا كَسَرْنَا، وَأَنَّ الثَّوْرَةَ تُعْنِي التَّغْيِيرَ، وَأَنَّ التَّغْيِيرَ يَبْدَأُ بِالنَّفْسِ.» (همان: ۳۶۳). ترجمه: (اگر بخواهیم نسل گذشته را تغییر دهیم، به‌زودی تغییر می‌کند، اگر تقلید را بشکنیم به‌زودی شکسته می‌شود، انقلاب به معنی تغییر است و تغییر از خویشتن آغاز می‌شود).

همچنین تغییر را در دیدن دنیا از زاویه متفاوت و از طریق تجربه می‌داند:

«قَدْ لَاتَتَغَيَّرُ وَتَتَبَدَّلُ لَكِنْ لَا بُدَّ مِنَ التَّجَرُّبَةِ وَالْاِخْتِيَارِ» (همان: ۱۱۸) ترجمه: (هر چند ممکن است تغییر و تحولی حاصل نشود اما اشکالی ندارد، به امتحانش می‌ارزد).

خلیفه یک مبارز میدان نبرد است و تمام گرفتاری‌ها را می‌داند. بی‌توجهی به مسأله اشغال و خیانت به سرزمین مادری را مورد اعتراض قرار می‌دهد و از این طریق می‌خواهد زنان و مردم را دعوت به اتحاد و مبارزه کند و همچنین او می‌داند جنگ، سختی‌های فراوان دارد. گرفتاری‌های سیاسی مسیر صلح از یک سو، خیانت جبهه خودی از سوی دیگر، کمبودها و آوارگی‌ها، همه و همه نیاز به مقاومت و حماسه را نه تنها، کم نمی‌کند بلکه مضاعف می‌گرداند و یأس را می‌زداید و امیدها را زنده می‌گرداند.

۴.۲ بازاندیشی زنان در بُعد فرهنگی

دگرگونی در پایگاه فرهنگی زن، نمونه‌ای خوب از ماهیت پیچیده روابط بین خانواده و جامعه است که نباید آنها را صرفاً در چارچوب قدرت و مقاومت ملاحظه کرد. زنان، حلقه رابط بین این دو نهاد هستند و وضعیت فوق هم در درون خانواده و هم در تعارض با آن، تحول یافته است. دانشور و خلیفه واقعیت وجودی زن را در خانه و اجتماع ایرانی و عربی و رابطه بین این دو را در قالب شخصیت‌ها به شیوه‌های گوناگون بررسی کرده‌اند؛ در واقع توجه به تجربیات و مسائل روزانه فرهنگی که در دید مردان کمتر مورد توجه قرار می‌گیرد، نکته‌ای است که مخاطب را به خود جذب می‌کند. ساختار اصلی رمان جزیره سرگردانی بر تقابل استوار است: تقابل زن و مرد، برون و درون، فکر و عمل، واقعیت و آرزو. در وجه ملموس رمان جزیره سرگردانی تقابل هستی با سلیم و در رمان اصل و فصل، تقابل و داد با رشاد، قابل توجه است. نویسندگان مذکور ضمن معطوف‌شدن به اوضاع سستی زنان، محدودیت‌های آنان را به تصویر کشیده سپس از دریچه نقد، از تلاش زنان برای رهایی از

مشکلات فراوان و رفتن به سوی کمال و تعالی سخن می‌گویند که در جزیره سرگردانی، هستی و توران و در اصل و فصل، لیزا، ستی زکیه، و داد و... نمایندگان آرمان‌های نویسندگان هستند.

مهمترین موضوع در رمان جزیره سرگردانی، ظلم و ستمی است که بر جامعه زنان اعمال می‌شود. در این اثر، همه شخصیت‌های زنی که تحصیلات عالیه دارند و از خانواده‌ای مرفه هستند گرفتار ترس، خرافه و عزلت‌نشینی هستند:

«دکتره گفته بود: سرنوشت شما زن‌ها را زیست‌شناسی تعیین می‌کند. این را فروید گفته است» (دانشور، ۱۳۷۲: ۲۹۰) چنین عباراتی از زبان عشرت، نیز در رمان وجود دارد: «شغل خانه‌دار، شوهردار، بچه‌دار، مهماندار، مهمانی برو، همیشه خوشگل، دروغگو.» (همان: ۲۹۱)

سلیم گفت: هستی خانم نمی‌دانند چه می‌خواهند. اگر من به جای هستی خانم بودم. زنانگی و هنر را انتخاب می‌کردم. عشق و هنر، خواهران توأمان‌اند. برای زن هنرمند، مسأله زن بودن مطرح نیست. هم مردها و هم زن‌ها قبولش دارند و بنابراین با مرد مساوی است و نقش زنانگی خود را با غرور بر عهده می‌گیرد. (همان: ۲۹۲).

با این حال، دانشور با بازتاب الگوگیری عشرت از روش زندگی غرب، تقلید گرایی افراطی و غیرسازنده را شکست خورده نشان داده است. مستأصل شدن او از سبک زندگی غربی و بازگشت اصالت‌جویانه او به دامن هویت ملی که مصداق بارز آن، شخصیت توران است، بر ناسازگاری تقلید افراطی تصریح دارد: «عشرت دست توران جان را بوسید و گفت: آبجی به شما پناه آورده‌ام تا مرا هم مثل هستی آدم کنید.» (همان: ۲۹۴).

رمان اصل و فصل به مشکلات جامعه آن روز از بعد فرهنگی، اهمیت ویژه‌ای داده است و موضوع زن در رأس توجه رمان قرار دارد و از ستم‌هایی که بر او از طرف مردان و جامعه، وارد شده پرداخته است. زنانی که زمینه تحصیل و یادگیری ندارند، در مسائل کشور حق دخالت ندارند و خانه‌نشین می‌شوند. داستان با به تصویر کشیدن اوضاع جامعه از قبیل مسائل زنان و علل عقب‌ماندگی آنان، فقر فرهنگی و آموزش و... از زبان زکیه آغاز می‌شود. خلیفه اعتقاد اشغالگران را پیرامون زنان، اینگونه بیان می‌کند: «لَا يَغُرُّكَ الْكَلَامُ اللَّطِيفُ وَالْاِخْتِبَاءُ خَلْفَ الْحِجَابِ وَالسَّائِرُ. هَوْلَاءِ النِّسَاءُ لَوْ تَعْرِفَهُنَّ مِثْلُ الشَّيَاطِينِ. الْمَرْأَةُ الْعَرَبِيَّةُ كَالْفَوْلَةِ جَنْسٌ بِالْأَرْقَةِ وَلَا أَنْوَتَهُ. أَمَّا الْمَنْدِيلُ فَهُوَ خُدْعَةٌ وَسِتَارٌ لِإِخْفَاءِ مَا خَلْفَهُ.» (خلیفه، ۲۰۰۹: ۱۳۰-۱۲۹) ترجمه: (در حالی که پشت پوشش حجاب مخفی شده‌اند، سخنان لطیف و

مهربانشان تو را فریب ندهد. اگر آن زنان را بشناسی مانند شیاطین هستند. زن عربی مانند غول است. نه نرمی دارد و نه لطافت زنانگی؛ اما روبند آنان خدعه و نیرنگی است برای مخفی کردن آنچه که در پشت آن است).

خود سحر خلیفه از خانواده‌ای سنتی بود که چون پدرش صاحب پسری نشد با زن دیگر ازدواج کرد به این امید که به مراد خود دست یابد.

لیزا انگلیسی الاصل و ساکن شهر قدس است که به زبان‌های بیگانه می‌تواند صحبت کند. او ضمن حضوری آشکار و چشمگیر در رمان، تأثیر فراوانی در حرکت‌های فرهنگی و برپایی انجمن‌های زنانه دارد. شخصیت لیزا، شوک و نگرانی را ایجاد می‌کند و فرد را به تأمل و بازاندیشی وامی‌دارد و این نقش، تأثیر شایانی در بازاندیشی زن فلسطینی به زنی آزاد و در عین حال، با فرهنگ دارد.

۵.۲. نگاهی به مسئله ازدواج در هر دو رمان

در جزیره سرگردانی، هستی می‌خواهد سنت خواستگاری مرد از زن را با قدم پیش نهادن در خواستگاری از مراد بشکند و در جواب مادرش که می‌پرسد: «آنقدر خاطر خواه او هستی؟!»، می‌گوید: «او تنها مردی است که می‌دانم مرا استعمار نمی‌کند به من امکان می‌دهد زن نویی که می‌خواهم بشوم» (دانشور، ۱۳۷۲: ۱۵).

هستی آن قدر از اصطلاح «تمکین» بیزار است که فقط به دلیل استفاده سلیم از این کلمه در نامه‌ای که می‌توانست موجب رهایی‌اش از زندان شود سرکشی می‌کند و عطای آزادی را به لقای آن می‌بخشد: «تمکین؟ چه کلمه زشتی! یعنی زن بایستی تمکین کند تا ناشزه نباشد و شوهرداری مساوی است با تمکین.» (همان: ۸۱).

وقتی مادر هستی به او می‌گوید «هستی! فحاجت را وارونه کن تا فال تو را بگیرم، می‌گوید: «من فالم را خودم رقم می‌زنم» (همان: ۲۳) که اشاره‌ای است نمادین به اینکه من «آینده‌ام را خودم رقم می‌زنم» و نمی‌خواهم به سلیقه تو ازدواج کنم؛ لذا هستی با خواستگاری از مرد دلخواه خود، دست به کلیشه شکنی عمده‌ای می‌زند: «هستی گفت بیا ازدواج کنیم تا کل همدیگر را داشته باشیم» (همان: ۱۷۵).

یکی از مسائل مهمی که بحث ازدواج را در جزیره سرگردانی، تحت الشعاع خود قرار داده است، مسئله کار بیرون از خانه است؛ از آنجایی که کارکردن زن باعث خروج او از سلطه اقتصادی مرد می‌گردد، امری پسندیده و ارزشمند تلقی شده است. هستی در پاسخ

سلیم که از او می پرسد آیا بعد از ازدواج به کارش ادامه می دهد یا نه؟ می گوید: «البته. برای استقلال مالی. خودتان که بهتر می دانید نتیجه سلطه اقتصادی مرد، استثمار هر چه بیشتر زن است.» (همان: ۴۱).

در رمان *اصل و فصل*، بر اساس ازدواج بدلی، وداد و وحید فرزندان زکیه با رشاد و رشا، فرزندان برادر زکیه، به شیوه سنتی و به اجبار، ازدواج می کنند؛ چرا که: «إِنَّ الْعَادَاتِ أَقْوَى مِنْهُ وَمِنْهَا، وَإِنَّ قَانُونَ الْعِيْلَةِ هُوَ الْأَفْعَلُ» (خلیفه، ۲۰۰۹: ۱۰۴). ترجمه: (سنت ها و عادات قوی تر از هر دوی آنان هستند و قانون قبیله ارجحیت دارد).

لذا این ازدواج اجباری و سنتی، سرانجامی نداشت؛ زیرا وداد معتقد بود که: «إِنَّ الْعَذَابَ وَالْمَوْتَ فِي سَبِيلِ زَوْاجٍ كَاذِبٍ وَزَوْاجٍ مُقَيَّتٍ، فَذَاكَ اسْتِزَافٌ لَا مَعْنَى لَهُ، يَجْعَلُ مِنَ الْمَرْأَةِ مُوْمِيَاءَ تَحْتَرِفُ الْحَزْنَ» (همان: ۱۱۷) ترجمه: (مرگ و رنجی که در راه همسر دروغگو و ازدواج اجباری باشد، استهلاکی بی معنی است؛ زیرا از زن، یک مومیایی می سازد که کارش فقط غم و غصه خوردن است).

و در جایی دیگر به خاطر اینکه زکیه، دخترش وداد را به ازدواج با رشاد وادار می کند از او بسیار متنفر می شود:

صَارَتْ تُحْسِنُ أَنَّهَا السَّبَبُ بِمَا حَلَّ بِهَا. فَلَوْ كَانَتْ تُحْسِنُ بِالْأَمِيهَا هَلْ كَانَتْ تَدْعُهَا تَتَعَذَّبُ وَهِيَ تَعْلَمُ أَنَّ ذَلِكَ الزَّوَّاجَ لَيْسَ زَوْاجًا بَلْ صَفَقَةً. بَدَأَتْ تَفْهَمُ مَعْنَى الصَّفَقَةِ؟ بَدَأَتْ تَفْهَمُ أَنَّ الْأُمُورَ لَيْسَتْ كَمَا تَبْدُو عَلَى السَّطْحِ. الْأُمُّ لَيْسَتْ مَتَرَلَّةً وَالْأَهْلُ لَيْسُوا سِنْدَ الظُّهْرِ، وَالزَّوَّاجُ غُلُطٌ وَالنَّاسُ غُلُطٌ وَالْدُنْيَا غُلُطٌ بَدَأَتْ تَتَمَلَّلُ. (خلیفه، ۲۰۰۹: ۱۰۶)

ترجمه: (به این نتیجه رسید که او (مادرش) عامل اصلی مشکلات اوست. پس اگر از دردهای او باخبر بود آیا او را رها می کرد تا عذاب بکشد در حالی که می دانست آن ازدواج، ازدواج نیست بلکه معامله است؟ و شروع به فهمیدن معنای معامله کرد. متوجه شد که کارها آنطور که به نظر می رسند سطحی و زودگذر نیستند. مادر بیوه نیست و خانواده، پشتیبان او نیست و ازدواج و مردم و دنیا همگی غلط و اشتباه هستند و شروع به بی قراری کرد).
رشاد تمام اموال پدر را صرف عیاشی و خوشگذرانی می کرد؛ اما به شدت از طرف پدر، حمایت می شد:

«كَانَ يَسْهَرُ لِلصُّبْحِ وَيَنَامُ لِلظُّهْرِ وَيَشْرُ التَّقْوَةَ عَلَى رُؤُوسِ الرَّاقِصَاتِ، وَيَسْغُلُ السَّجَائِرَ بِوَرَقَةِ الْعَشْرِ جُنِيَهَاتٍ. كَانَتْ سَمْعَتُهُ لِأَتْحَمَدُ، لَكِنْ أَبَاهُ لَمْ يَرَ فِيهِ إِلَّا غَزَالًا شَارِدًا قَلَّ نَظِيرُهُ.»

(خلیفه، ۲۰۰۹: ۱۰) ترجمه: (رشاد تا صبح بیدار می‌ماند و تا ظهر می‌خوابید. در مجالس رقص شرکت می‌کرد و بر سر زنان رقاصه، سکه می‌ریخت و با اسکناس‌های ده جنی، سیگار روشن می‌کرد. این مرام او مورد پسند کسی نبود؛ با این حال پدرش او را غزالی کم‌نظیر می‌دید.)

به همین دلیل، و داد که دیگر تحمل این اوضاع شوهر را نداشت از وی که پسرخاله‌اش بود جدا می‌شود و به شهر قدس نزد لیزا از دوستان خانوادگی‌شان می‌رود و در آنجا وارد فعالیت‌های اجتماعی و سیاسی و همدردی با ملت فلسطین می‌شود. (همان: ۱۱۱)، این کار از او انسانی آگاه، روشنفکر و فعال می‌سازد، به گونه‌ای که خود را از تمامی قید و بندهای خانواده و تقلیدها رها می‌کند.

۶.۲ شخصیت‌های زن نمادین

در دوره‌هایی که حکومت، فشار بیشتری بر اهل قلم آورده، نمادگرایی در آثار نویسندگان، جلوه بیشتری داشته است؛ به عنوان نمونه در دوره دیکتاتوری رضاخانی، آثاری چون سه قطره خون، سگ ولگرد و بوف کور نوشته شده‌اند یا در اختناق پس از کودتای ۲۸ مرداد ۳۲، آثاری چون ملکوت، اسرار گنج دره جنی و... خلق شده‌اند که نماد، در آنها کاربرد فراوانی دارد.

شخصیت‌های داستان علاوه بر نمایندگی طیفی از اعضای جامعه، نمادهایی هستند که اوضاع جامعه و کشور نویسنده را نیز نشان می‌دهند. زندگی و رفتار این شخصیت‌ها اوضاع سیاسی و اجتماعی سرزمین نویسنده را نیز به یاد می‌آورد.

مسئله نمادگرایی در رمان جزیره سرگردانی، نسبت به رمان *اصل و فصل*، نمود بیشتری دارد. هستی، نماد سرگردانی جوانان ایرانی در دهه‌های چهل و پنجاه است که از طرفی دچار ایسم‌ها و ایده‌های متفاوت بوده‌اند؛ از طرفی سنت‌های دینی و ملی را هم مفید و کارآمد و هم از جهاتی دست و پا گیر و تحکّم‌آمیز می‌دیدند و از دیگر سو، در عین اینکه غرب را عامل ویرانی و تباهی کشورهای شرقی و عقب مانده می‌دیدند، ته دل، صنعت پیشرفته و جامعه مدنی مردم سالار آنها را می‌ستودند. هستی نماد وجهه دیگری از زن ایرانی هم هست؛ عنصری که از سویی باید اختیار و تجربه لازم را برای پروردن فرزندان رشید کسب کند؛ از سویی خود نیازمند رسیدن به خودباوری است و از جهتی با اقتدار کامل جامعه مردسالار روبروست.

هستی نماد قشر روشنفکر جامعه و سرگردانی‌های او نشانه سرگردانی‌های جوانان ایرانی پیش از انقلاب در رویارویی با ایدئولوژی‌ها و مکتب‌های متعَد است؛ علاوه بر این، نماد وطنی است که هر تکه‌اش متأثر از یک ایده و روش، رنگی به خود گرفته است. هستی همان ایران است، در بحبوحه‌ی انقلاب و در هجوم اندیشه‌ها و مکتب‌های متنوع!

حرفه‌های هستی و عشرت، هم نماد ایران به تاراج رفته توسط بیگانگان و ناهلان است و هم نماد زن جدید و تهی از فرهنگ و سنت و دین ایرانی که چون پشتش خالی است و به هیچ پیشینه و سنتی متکی نیست متزلزل می‌نماید؛ مگر آنکه به خویشتن خویش برگردد و زمانی که به خانه‌ی توران می‌رود در واقع به شکلی نمادین، از ابتدال، توبه می‌کند و به اصل خود باز می‌گردد. بازگشت او در کنار حوادث نمادین دیگری مانند نمایش‌هایی که در خانه «موری» برپا می‌شود، احمد گنجور را نیز بیدار می‌کند.

توران نیز نماد زنان آگاه و توانا و متعالی ایرانی است. سیمین و استاد مانی، نماد روشنفکران فرهیخته‌ای هستند که با تمام وجود، فرهنگ و سنن ایرانی را دوست دارند و می‌کوشند این فرهنگ و سنت‌های ارزشمند و دیرینه آن را در کنار آموزه‌های جدید درسی و فکری به جوانان بیاموزند. این نمادها با نام‌های آشنای دیگری چون: جلال، ملکی، مصدق و فاطمی برجسته‌تر می‌شوند.

در رمان *اصل و فصل*، وداد، ملیکا سکاکی، زلیخا شهابی و علیا الجاره، نماد قشر روشنفکر جامعه است که به مخالفت با نظام قبیلگی و مردسالار آن برخاسته‌اند.

زکیه، نمادی از مادر اصیل فلسطینی است که فصول و شاخه‌هایی چون وحید، (نماد مبارزه علیه بیگانگان و پیوستن او به انقلابیون قسام) و امین (سیاستمدار معتقد به حل مسائل از طریق گفت‌وگو) و وداد (پشت پا زننده به تمام قیود و وارد شونده به صحنه‌های گوناگون اجتماعی) را در دامن خود پرورش می‌دهد.

در رمان *اصل و فصل*، شخصیت لیزا از دیدگاه دیگر شخصیت‌های داستان، جنبه نمادین به خود گرفته است و هر کسی از زاویه‌ای خاص به او می‌نگرد و او را معرفی می‌کند. رشا در مورد او می‌گوید: «إِنَّهَا الْأُسْتَاذَةُ لِيْزَا» (خلیفه، ۲۰۰۹: ۶۳) ترجمه: (لیزا یک استاد است)، وداد او را نماد روشنفکری معرفی کرده و در مورد او به مادرش می‌گوید: «هَذِي تَقُولُ: إِنَّ الْوَاحِدَةَ مِنْهَا لَازِمٌ أَنْ تَكُونَ مِثْلَ الرِّجَالِ، وَتَمَشِي فِي الشَّارِعِ بِلا غُطَاةٍ» (همان: ۶۵) (این زن (لیزا) می‌گوید: لازم است یکی از ما مانند مردان باشیم و بدون روسری در خیابان راه برویم). رشید در مورد او می‌گوید:

هَذِي أَسْتَاذَةٌ مُحْتَرَمَةٌ، ضَيْفَةٌ مِنَ الْقُدُسِ. أَبُوهَا عَلَّمَهَا أَحْسَنَ تَعْلِيمٍ. أَبُوهَا كَانَ أَحْسَنَ زَبُونٍ وَأَحْسَنَ صَاحِبٍ. مَاتَ مِنْ سَنَتَيْنِ، وَبَعْدَ مَا مَاتَ هَاجَرَتْ مَعَ أُمِّهَا لِأَمِيرِكَا عِنْدَ أَخْوَالِهَا. ظَلَّتْ هُنَاكَ شَهْرًا أَوْ شَهْرَيْنِ وَبَعْدَ رَجَعَتْ. قُلْتُ لَهَا خَلِّيكِ فِي حَيْفَا، الشُّغْلُ فِي حَيْفَا أَحْسَنُ بِكَثِيرٍ، لَكِنْ قَالَتْ الْقُدُسُ أَحْسَنُ. (همان: ۷۳)

ترجمه: (این زن (لیزا) استاد محترمی است، مهمانی از قدس. پدرش به خوبی او را آموزش داده است. پدرش بهترین مشتری و بهترین دوست بود. دو سال پیش فوت کرد، و بعد از اینکه فوت کرد، او همراه مادرش به آمریکا مهاجرت کرد و نزد دایی‌های خود ماند. یک یا دو ماه آنجا بود و بعداً برگشت. به او (لیزا) گفتم در حیفَا بمان زیرا کارکردن در حیفَا بسیار بهتر است ولی او گفت که قدس بهتر است).

اما آرثر، حاکم انگلستانی او را زنی زیبا، باهوش و اصیل می‌بیند در حالی که به اعتقاد وایزمان او سرچشمه همه بدی‌هاست و معتقد است با زندانی کردن او حرکت مقاومت فلسطینی بر ضد رژیم صهیونیستی، ریشه‌کن خواهد شد؛ به همین دلیل حاکم انگلیسی از او عصبانی می‌شود و می‌گوید: «لِيزَا، لِيزَا، مَنْ هِيَ لِيزَا؟! أَنْتِ تُضَحِّمُ مِنْ أَعْدَائِكِ. مَنْ يَسْمَعُكَ تَقُولُ لِيزَا يَظُنُّ أَنَّ لِيزَا غَوْلَةٌ مُخِيفَةٌ، وَحَشٌّ كَاسِرٌ، مَصَّاصَةٌ دِمَاءٍ، سَفَّاحٌ مُرْعَبٌ وَمُدْمَرٌ، وَأَنَا لَمْ أَرَ إِلَّا شَابَةً لَطِيفَةً، جَمِيلَةً، أُنِيقَةً.» (همان، ۱۳۶)، ترجمه: (لیزا، لیزا، این لیزا کیست؟! تو دشمنان خودت را بزرگ می‌کنی. هر کس از شما بشنود که می‌گویی لیزا، گمان می‌کند که لیزا غولی وحشتناک، هیولایی درنده، خونریز، ترسناک و ویرانگر است، ولی من جز یک دختر جوان زیبا و اصیل چیزی نمی‌بینم).

به این ترتیب، می‌بینیم که هر کسی از زاویه‌ای خاص به لیزا نگاه کرده و او را نماد و سمبل ویژه‌ای معرفی می‌کند.

۷.۲ تنهایی و سرگردانی

یکی از مسائل مهم در جزیره سرگردانی و در واقع نخستین پدیده‌ای که در این رمان به آن توجه شده، سرگردانی و عدم ثبات است که یأس، عدم اطمینان و ناامیدی را به همراه دارد. سیمین دانشور در مصاحبه‌ای با نشریه‌ی گردون در این باره می‌گوید:

«هستی میان مادر بزرگ و سیمین و استاد مانی که هر کدام پایش را از یک طرف می‌کشند، سرگردان است؛ میان عشقش به سلیم و مراد هم سرگردان و بسیار گیج است.» (مه‌رور، ۱۳۸۳: ۵۲۷).

نگاهی به جایگاه اجتماعی زنان ... (پیمان صالحی و سمیه سادات شفیعی) ۱۹۱

دانشور در جزیره‌ی سرگردانی، هم با توصیف زندگی هستی و هم با شرح حال و هوای جامعه در ارتباط با زندگی او و هم با جمله‌ها و توصیف‌ها و تعبیرهای خود، این مفهوم را نشان می‌دهد.

در اولین خواب هستی در ابتدای رمان، نویسنده سرگردانی او را با دیدن سرزمین ناشناس و درختان ناشناخته و زنانی که بیشتر به رمال‌ها شباهت دارند و گربه‌ها و سگ‌های بی‌دست و پا که کسی نیست به دادشان برسد و به طور کلی یک بی‌نظمی و بی‌سامانی نشان داده است (دانشور، ۱۳۷۲: ۶-۷).

و بعد برای معرفی هستی از زبان خودش در توصیف مشی سیاسی‌اش می‌گوید:

من قاطی پاتی هستم، گاهی فکر می‌کنم انسان چپ‌گرا و هوادار خلیل ملکی را دوست دارم و گاهی فکر می‌کنم به قدرت تحرک مذهب معتقدم و پیرو جلال آل احمد و به قول شما دینامیزم مذهبی. گاهی فکر می‌کنم تنها به هنر روی بیاورم، با برداشت درست سیاسی-اجتماعی، اما چه برداشتی درست است؟ نمی‌دانم. (همان: ۸۷).

هستی در رمان، از جنبه‌های گوناگون، سرگردان است. نخستین سرگردانی هستی، نوع نگاهی است که نویسنده به طبقات معاصر ایرانی در آن سالها دارد. هستی، دختری از یک طبقه متوسط در پی انتخاب آینده خویش است. در یک طرف این انتخاب مادرش قرار دارد؛ زنی ولنگار که همسرش را در نهضت ملّی از دست داده است و هنوز از سوگ برنخاسته، همسری دیگر یافته است. هستی فرزند اول عشرت است. مردی که به گفته مادر بزرگ «در راه مصدق شهید شد.» (همان: ۲۶)؛ از این رو، یکی از گزینه‌های هستی، راهی است که پدر و مادر بزرگش پیش روی او قرار می‌دهند، در حالی که مادر او در جهت مخالف این راه قرار دارد (همان: ۱۶۹).

هستی، مصداق کامل سرگردانی است و البته خود بدان معترف است: «خوب سرگشته‌ام. کی نیست؟ کره زمین سرگردان است. من هم یکی از ساکنان کره زمینم.» (همان: ۲۵۵). مخصوصاً شعر سرگردانی زمین، سروده هستی نیز شاهدی دیگر بر این مدعا است: «لاله واژگون، قفس‌های نه تو و تو در تو؛ دور خود و گرد خورشید در چرخشم و سیاره‌ای در کنارم نه! از این تنهایی و تعلق چه سود؟ و از این گوی سرگردان که منم؟» (همان: ۲۸۰).

دانشور در آغاز رمان، دو راهی هستی را چنین توصیف می‌کند:

آیا هستی در ته دل، جهانی را که مادرش در آن می‌زیست، ترجیح می‌داد؟ آیا دنیای مادرش، درهایی را به روی او می‌گشود که در زندگی او با مادر بزرگ امکان گشایش چنین درهایی نبود؟ آیا هستی آن درها و آدم‌های پشت آن درها را از گروه بورژوازی تو خالی می‌دانست. (همان: ۱۷).

انتخاب دیگر هستی، سلیم، روشنفکری دینی است که از مهدویت انقلابی دفاع می‌کند: «این نوع دینداری فرار از تجدد خواهی به سبک غربی یا مدرنیسم ولنگار است.» (همان: ۳۱).

سرگردانی ایدئولوژیک نیز به سرگردانی طبقاتی هستی افزوده می‌شود. سلیم او را به خود می‌خواند و مراد او را از خود می‌راند. «صدای سلیم را می‌شنید که می‌گفت: من به حرف آخر دکتر شریعتی معتقدم که می‌گفت: آزادی... برادری... عرفان» (همان: ۳۵) هستی اکنون در سرگردانی مضاعف فرو رفته است: «من قاطی پاطی هستم... چه برداشتی درست است؟ نمی‌دانم!» (همان: ۸۷)

سرگردانی هستی در علاقه به مادرش و به قول خودش تن دادن به نقشه‌های مادرش پیداست:

هستی نمی‌دانست چرا به هوس‌ها و نقشه‌های مادرش تن می‌دهد؟ نمی‌دانست چرا وابستگی او و برادرش شاهین به مامان عشی بی‌حد و حصر است؟ آیا جذابیت او می‌فریفت‌شان؟

آیا هستی در ته دل، جهانی را که مادرش در او می‌زیست ترجیح می‌داد؟ آیا دنیای مادرش درهایی را به روی او می‌گشود که در زندگی او با مادر بزرگ امکان دسترسی و گشایش چنان درهایی نبود؟

اما هستی که آن درها و آدم‌های پشت آن درها را گروه بورژوازی مصرف‌کننده‌ی تو خالی می‌دانست و مراد هم که صفت‌های بی‌شمار دیگری برای آن موصوف، قطار می‌کرد. «مراد بارها به او گفته بود اگر می‌خواهی اصالت داشته باشی، باید به مادرت پشت کنی و از آن طبقه ابله بیرون بیایی. خود مراد هم قصد داشت خانه پدری را ترک نکند.» (همان: ۱۵).

در جزیره سرگردانی، هر کس جوانان پرشور را به سویی می‌خواند و تلاش می‌کند عقیده خود را در ذهن آنان جای دهد. جوانانی که به تعبیر دانشور، هر کدام تبدیل به «جزیره‌های سرگردانی» شده‌اند (دانشور، ۱۳۷۲: ۱۰۸) و چونان بره‌های سرگشته بی‌شبانی

نگاهی به جایگاه اجتماعی زنان ... (پیمان صالحی و سمیه سادات شفیعی) ۱۹۳

دچار حیرت و سرگشتگی هستند. (همان: ۵۹)، همین است که هستی در اتاق خود همزمان تصویر جلال آل احمد، مصدق و خلیل ملکی را نصب کرده است. (همان: ۲۸)

سرگردانی و حیرت هم‌نسلان هستی به حدی است که یکی از هم‌کلاسی او را با نام «درخت چه کنم؟» می‌شناسند: «بیچه‌ها اسمش را گذاشته بودند: درخت چه کنم؟ - چرا درخت چه کنم؟ - ورد زبانش "چه کنم؟" و "چه باید کرد؟" و "چه می‌شود کرد؟" بود.» (همان: ۹۱).

علاوه بر این، سرگردانی در ترسیم شخصیت‌ها در توصیف اوضاع سیاسی و اجتماعی و حضور مستشاران خارجی و شرح جشن‌های دو هزار و پانصد ساله، بلا تکلیفی را میان شرقی و غربی بودن به تصویر می‌کشد. آن جا که می‌خواهد تهران را توصیف کند، در شرح عدم ثبات و سرگردانی‌اش می‌گوید:

«تهران یک شهر خاکستری یا قهوه‌ای است. شبیه کتابخانه‌ای است پر از کتاب‌های پراکنده‌ی فهرست نشده. نه فهرست الفبایی دارد و نه موضوعی... در کل، تهران عین مردمی است که در آن زندگی می‌کنند.» (همان: ۱۷۲).

علاوه بر این در معرفی شخصیت سلیم فرخی هم یک شخصیت جالب و سرگردان میان اندیشه‌ها و عقاید متفاوت را شرح می‌دهد. سلیم که در انگلستان تاریخ ادیان خوانده، باید برای ملاقات با دختری بیرون از خانه از مادرش اجازه بگیرد، این دختر اگرچه هیچ کدام از معیارهای مورد نظر سلیم را ندارد، اما توجه او را جلب کرده است و سلیم گمان می‌کند هستی، همان دختری است که به دنبالش می‌گشته. سلیم میان مفاتیح الجنان، حلیه المتقین، زادالمعاد، آراء دکتر شریعتی، عرفان هندی، تذکرة الاولیاء و روحیات انقلابی سرگردان است و به نظر نمی‌رسد که خودش هم بداند دلش می‌خواهد به کدام سمت برود. از میان همه این دل‌مشغولی‌ها، سلیم، تاجری را در بازار انتخاب کرده و در حجره‌ی پدرش کار می‌کند!

سحر خلیفه نیز در رمان *اصل و فصل*، سرگردانی شخصیت اصلی داستان یعنی وداد را به تصویر می‌کشد، مخصوصاً زمانی که حالات روحی و روانی متفاوت او را با مادرش زکیه بیان می‌کند، ارتباطی که بر مبنای تساوی نبود و همین مسأله به مرور زمان باعث ایجاد عقده حقارت در وداد می‌شود به نحوی که پس از مشغول به کار شدن در بیمارستان به عنوان پرستار از حیرت و سرگردانی خود، پرده برمی‌دارد: «بَدَأْتُ تَسْأَلُ مَا الدُّنْيَا؟ بَدَأْتُ تَسْأَلُ مَا نَفْعُ الْأَهْلِ؟ بَدَأْتُ تَسْأَلُ عَنْ مَعْنَى الْأُمِّ وَالْأُمُومَةِ. أُمُّهَا صَارَتْ بِالنِّسْبَةِ لَهَا مِثْلَ

الْغَوْلَةُ. صَارَتْ تُكْرِهُهَا مِنَ الْأَعْمَاقِ.» (خلیفه، ۲۰۰۹: ۱۰۵). ترجمه: (شروع به سؤال کردن کرد که دنیا چیست؟ شروع به سؤال کردن کرد که فایده خانواده چیست؟ شروع به سؤال کردن در مورد معنای مادر و مادرانه بودن کرد. مادرش برای او مانند یک غول شده بود. به گونه‌ای که از اعماق قلب از او متنفر بود.)

سحر خلیفه افکار و اندیشه‌های و داد را مورد بازخوانی قرار می‌دهد. او مادر خود را مسؤول تمام بدبختی‌هایش معرفی می‌کند و همین مسأله باعث سرگردانی او شده و او را وادار می‌کند تا با توجه وضعیت حیفای یعنی شهری که در آن زندگی می‌کند تغییر دهد.

۳. نتیجه‌گیری

۱. با توجه به اینکه هر جامعه‌ای برای دستیابی به توسعه‌ای پایدار، نیازمند مشارکت و حضور زنان در زمینه‌های مختلف اجتماعی، سیاسی و فرهنگی است، در این راستا، رمان‌های جزیره سرگردانی و اصل و فصل، به بحث انتقادی از اوضاع اجتماعی، سیاسی و فرهنگی زنان در جامعه ایرانی و فلسطینی سال‌های نه چندان دور به گونه ابداع گرایانه‌ای پرداخته‌اند؛ به عبارت بهتر، در این دو رمان، شاهد رابطه‌ای نو میان جامعه و شخصیت‌های زن هستیم. زاویه دید زنانه، دادن نقش مثبت به زنان، بازاندیشی شخصیت آنها از خانه‌داری و زنی ترسو تا شخصی فعال در صحنه اجتماع و سیاست، از ویژگی‌های رمان‌های مذکور است که این تغییر در شخصیت‌های هستی و توران در رمان جزیره سرگردانی و شخصیت‌های و داد، ملیکا سکاکی، زلیخا شهابی و علیا الجاره، در رمان اصل و فصل قابل مشاهده است. شخصیت‌های زن در رمان‌های مورد بحث، با اینکه در ابتدا تحت تأثیر شرایط اجتماعی جامعه سستی قرار دارند؛ ولی در ضمن داستان و حوادث گوناگون دچار بازاندیشی فراوانی می‌شوند؛ به گونه‌ای که در پایان داستان از شخصیتی ایستا و منفی، به شخصیتی کاملاً پویا و مثبت تبدیل می‌شوند.

۲. دگرگونی در پایگاه فرهنگی زن، نمونه‌ای خوب از ماهیت پیچیده روابط بین خانواده و جامعه است که نباید آنها را صرفاً در چارچوب قدرت و مقاومت ملاحظه کرد. زنان، حلقه رابط بین این دو موجودیت هستند و وضعیت فوق، هم در درون خانواده و هم در تعارض با آن تحول یافته است. دانشور و خلیفه، واقعیت وجودی زن را در خانه و اجتماع ایرانی و عربی و رابطه بین این دو را در قالب شخصیت‌ها به

نگاهی به جایگاه اجتماعی زنان ... (پیمان صالحی و سمیه سادات شفیعی) ۱۹۵

شیوه‌های گوناگون بررسی کرده‌اند؛ در واقع توجه به تجربیات و مسائل روزانه فرهنگی است که در دید مردان کمتر مورد توجه قرار می‌گیرد، نکته‌ای است که مخاطب را به خود جذب می‌کند.

۳. یکی از مسائل مهمی که بحث ازدواج را در جزیره سرگردانی، تحت الشعاع خود قرار داده، این است که در جزیره سرگردانی، هستی می‌خواهد سنت خواستگاری مرد از زن را با قدم پیش نهادن در خواستگاری از مراد بشکند. در *رمان/اصل و فصل*، وداد نیز معتقد بود که مرگ و رنجی که در راه همسر دروغگو و ازدواج اجباری باشد، استهلاکی بی‌معنی است؛ زیرا از زن یک مومیایی می‌سازد که کارش فقط غم و غصه خوردن است.

۴. مسئله نمادگرایی در *رمان جزیره سرگردانی*، نسبت به *رمان/اصل و فصل*، نمود بیشتری دارد. هستی، نماد قشر روشنفکر جامعه و سرگردانی‌های او نشانه سرگردانی‌های جوانان ایرانی پیش از انقلاب در رویارویی با ایدئولوژی‌ها و مکتب‌های متعدّد است؛ علاوه بر این، نماد وطنی است که هر تکه‌اش متأثر از یک ایده و روش، رنگی به خود گرفته است. توران نیز نماد زنان آگاه، توانا و متعالی ایرانی است. سیمین و استادمانی، نماد روشنفکران فرهیخته‌ای هستند که با تمام وجود، فرهنگ و سنن ایرانی را دوست دارند و می‌کوشند این فرهنگ و سنت‌های ارزشمند و دیرینه آن را در کنار آموزه‌های جدید درسی و فکری به جوانان بیاموزند. در *رمان/اصل و فصل*، وداد، لیزا، ملیکا سکاکینی، زلیخا شهابی و علیا الجاره، نماد قشر روشنفکر جامعه است که به مخالفت با نظام قبیلگی و مردسالار آن برخاسته‌اند. زکیه، نمادی از مادر اصیل فلسطینی است و وداد نیز نماد زنانی است که با پشت پا زدن به قید و بندهای نظام مردسالار، در صحنه‌های گوناگون اجتماعی ورود پیدا می‌کنند.

کتاب‌نامه

- ابراهیم برهم، لطیفه (۱۳۹۱)، «أصل و فصل حکایة ضیاع البلاد»، مجله دراسات فی اللغة العربیة وآدابها، سال سوم، شماره ۱۲، صص ۱۶-۱.
- پاینده، حسین (۱۳۸۲)، *گفتمان نقد*، تهران، روزگار، چاپ اول.

۱۹۶ پژوهش‌نامه زنان، سال ۱۶، شماره ۱، بهار ۱۴۰۴

حسن‌لی، کاووس و قاسم سالاری (۱۳۸۶)، «نشانه‌های فمینیسم در آثار سیمین دانشور»، مجله مطالعات زنان، سال پنجم، شماره اول، صص ۲۵-۵.

خلیفه، سحر (۲۰۰۹)، اصل و فصل، بیروت، دارالآداب، الطبعة الأولى.

دانشور، سیمین (۱۳۷۲)، جزیره سرگردانی، تهران، خوارزمی، چاپ اول.

دقیقی، مژده (۱۳۸۱)، «سرگردانی، یک جزیره همگانی است»، مجله مطالعات زنان، شماره ۸۶، صص ۳۶-۳۲.

دهباشی، علی (۱۳۸۳)، بر ساحل جزیره سرگردانی، تهران، سخن.

سرباز، حسن، محسن پیشوایی علوی و سرشین فلاحتی «شیوه‌های شخصیت‌پردازی در رمان اصل و فصل سحر خلیفه» (۱۳۹۴)، مجله نقد ادب معاصر عربی، پیاپی ۱۰، شماره ۸، صص ۱۹۲-۱۶۱.

سلیمی کوچی، ابراهیم و فاطمه سکوت (۱۳۹۱)، «گفت‌وگو مداری و چندصدایی در رمان جزیره سرگردانی»، مجله پژوهش ادبیات معاصر جهان، دوره ۱۷، شماره ۲، صص ۹۱-۷۷.

قبادی، حسینعلی و دیگران (۱۳۹۰)، «تحلیل گفتمانی جزیره سرگردانی و پیوند معنایی آن با دیگر رمان‌های سیمین دانشور»، مجله ادب پژوهی، شماره ۱۵، صص ۵۷-۳۵.

قبادی، حسینعلی و علی نوری (۱۳۸۶)، «نمادپردازی در رمان‌های سیمین دانشور»، نشریه گوهر گویا، دوره اول، شماره ۳، صص ۸۶-۶۳.

گلشیری، هوشنگ (۱۳۶۳)، جدال نقش با نقاش، تهران، آگاه، چاپ اول.

محمدی، سایر (۱۳۸۰)، هر اتاقی مرکز جهان است، تهران، آگاه.

مهرور، زکریا (۱۳۸۳)، گفت‌وگو با سیمین دانشور به مناسبت انتشار جزیره سرگردانی، بر ساحل جزیره سرگردانی، جشن‌نامه دکتر سیمین دانشور، تهران، سخن، ۵۳۴-۵۲۵.